

Ronald Geritse

Stagnatie en verandering in het staatsocialisme

Naar aanleiding van:

Michael Masuch, *De sovjet-beslissingswijze. Een bijdrage tot de theorie van het reële socialisme*

Tijdschrift voor Politieke Economie jrg. 5 nr. 3, maart 1982,
pp. 89 e.v.

In zijn in het vorige nummer gepubliceerde artikel schetst Michael Masuch in grote, en daarmee ook in groffe lijnen een bekend, maar in elk geval weer eens nieuw omlijst beeld van het stagnerende 'reële' socialisme. Het bekende beeld is dat van een economisch en maatschappelijk stukgelopen, grotendeels tot dwaasheid verworpen en in wezen toekomstloze maatschappij. De politiek-economische ontwikkeling van het staatsocialisme laat zich, zo leert Masuch, nog altijd kenschetsen door de zichzelf eeuwig reproducerende kadans van rigidisering, centralisering, moralisering, overinvestering, ideologisering, overbelasting, dirigering en conservering, begeleid door een monotoom tromgeroffel ter verhoging van de produktie. De omlijsting die Masuch dan om dat beeld aanbrengt wordt gevormd door wat hij, met een knipoog naar goedwillende marxisten, de 'sovjet-beslissingswijze' noemt. Dat is de verzameling vicieuze cirkels van probleemoplossingen waarvan de aard nu net onderdeel is van de maatschappelijke problemen. De besluitvorming die niet buiten zichzelf kan treden, terwijl de besluitvorming het probleem is.

Nu ben ik geen goedwillende marxist, althans geen marxist, en het is mij dan ook om het even of het nu (à la Marx) de produktiekrachten zijn die verlamd raken in het web van zichzelf overleefde produktieverhoudingen, of dat het (à la Masuch) de beslissingen zijn die vast lopen in het rulle zand van de problemen. Vastgesteld zij dat de omlijsting die Masuch geeft aan het staatsocialisme past om het beeld dat hij daarvan tegelijk schetst. Dat is op zich een verdienste, maar ik ben bang dat het beeld niet klopt, althans op belangrijke punten achterhaald is. Daarop wil ik nader ingaan en ik wil mijn stelling illustreren met een beschouwing van de recente politiek-economische ontwikkelingen in een viertal 'kleinere'

socialistische landen: Hongarije, Oost-Duitsland, Polen en Tsjechoslowakije. En daarvan mag de DDR wat mij betreft min of meer model staan voor de ontwikkelingen in de Sovjetunie. Als Masuchs beeld van de ontwikkeling van het staatsocialisme niet klopt, past ook de omlijsting niet langer. Althans niet om het *reëel bestaande* socialisme.

Stagnatie

De economische malaise gaat ook aan Oost-Europa niet voorbij. Het is wat dat betreft niet overbodig eens wat, hier niet al te bekende, cijfers te geven. In tabel 1 zijn de groeivoeten vermeld van de nationale produkten¹ van enkele hoogontwikkelde socialistische economieën.

tabel 1

Reële jaarlijkse groei van het netto nationaal produkt (Oost-europese definitie) in enkele landen, 1966-1981 (afgerond op hele procenten)

	1966-1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981*
Hongarije	7	3	8	5	2	-1	-1
Oost-Duitsland	5	4	5	4	4	4	5
Polen	8	7	5	3	-2	-5	-15
Tsjechoslowakije	6	4	4	4	3	3	2

* Prognoses in de derde en vierde kwartalen van 1981.

Bron:

Samengesteld op basis van diverse publikaties.

De omstandigheden in *Polen* zijn bekend. Na een periode van fikse groei is de Poolse economie met een sneltreinvaart een depressie ingetuimeld, waarvan het einde nog ver weg lijkt. In 1979 dook het nationaal produkt ruim 2 procent onder dat van 1978, in 1980 verminderde het nationaal produkt met meer dan 5 procent en in 1981 met maar liefst 15 procent. Ter vergelijking: er is in Nederland tijdens de Grote Depressie van de jaren dertig geen jaar geweest waarin het volume van de nationale produktie met meer dan 8 procent kelderde. In voorzichtige schattingen voor 1982 wordt in Polen nog eens gerekend met een verdere daling van het nationaal produkt van 3 à 4 procent. Pessimistische schattingen houden het op een vermindering van de produktie met 8 à 9

1. Het gaat hier om het nationaal produkt naar Oosteuropese definitie,

d.w.z. exclusief het grootste deel van de dienstverlening.

procent. Rekening houdend met ruilvoetverliezen (dat wil zeggen met het weglekken van inkomen via ongunstige prijsverhoudingen in de internationale handel) komen beide prognoses overeen met een daling van het nationaal *inkomen* van 5 à 6 respectievelijk 15 à 16 procent.² Tel uit je winst.

Inmiddels was er in 1981 een bedrag van ongeveer 280 miljard Poolse guldens aan konsumptief niet-besteedbaar inkomen in 'omloop', goed voor één procent of 15 van de Poolse nationale produktie en — als je het zou willen wegwerken — voor een algehele prijsinflatie van zo'n 30 procent. Het lijkt een wrange grap, maar het niet-besteedbaar inkomen van de Poolse bevolking is bovendien net gelijk aan de waarde die tegen harde valuta moet worden uitgevoerd om aan de rente- en aflossingsverplichtingen aan westerse banken (schuld ca. 25 miljard dollar) te kunnen voldoen. Het vlees gaat, kortom, naar de Dresdner Bank. Dat is de entourage van het soldatensocialisme van generaal Jaruzelski, en hij mag het bijpassende beleid verzinnen.

Hongarije wordt in het Westen veel en luid geprezen om zijn geleidelijke, maar consequente politiek van economische liberalisering en het staat model voor het 'nieuwe realisme' in de marge van Oost-Europa. Toch blijkt uit tabel 1 dat de economische ontwikkeling bepaald niet florissant is. Het nationale produkt is nu twee jaar achtereen gedaald, de koopkracht van de bevolking is teruggelopen, de investeringen daalden in 1980 en 1981 met ongeveer 8 procent, de werkgelegenheid nam in de industrie in de periode 1976-1980 met 120.000 mensjaren af en in de bouw met 20.000, maar de exporten trekken iets aan. Het is alsof we in de spiegel kijken, zo Nederlands zijn de Hongaarse makro-economische cijfers.

Hongarije is voor 40 procent van zijn exporten afhankelijk van het Westen en de internationale malaise is dan ook goed voelbaar. De belangrijkste oorzaak van de Hongaarse depressie schuilt echter in de binnenlandse economische politiek. Daarop kan gerust het etiket 'socialistisch monetarisme' worden geplakt. Hongarije voert een alleszins rationele politiek van economische deflatie, is verwickeld in een veelomvattend programma van bestuurlijke en economische herstructurering, decentralisatie en privatisering, laat zich in binnen- en buitenland nota bene vertegenwoordigen door zijn bankiers, en trekt — waar dat alles pijn doet — gewoon een stoer gezicht. Ik ben bang dat het allemaal niet zo best in Masuchs beslissingswijze past.

2. Vgl. *Quarterly Economic Review*, 4th quarter 1981, pp. 4-5.
The Economist Intelligence Unit,

De *Duitse Democratische Republiek* is de modelstaat van de bureaukraten in Oost-Europa. Hier is het beeld weer totaal anders: comfortabele groeicijfers, weinig tot geen pertinente tekorten, een rustige maar onmiskenbare industriële innovatie, volledige werkgelegenheid, sociale discipline; en dat alles in het kader van een strikt geplande, sterk gecentraliseerde, maar ook pragmatische economische politiek. Honecker laat dan ook geen gelegenheid voorbij gaan om zichzelf en zijn Socialistische Eenheids Partij op de borst te slaan. Indien er sprake zou zijn van 'stagnerende reproductie' in Oost-Duitsland, dan speelt dat zich op een niet al te oncomfortabel niveau af. Maar omhangen met een overdaad aan Pruisische charme, dat zij Masuch toegeven.

Ook de *Tsjechoslowaakse* economie gaat door een recessie. De Economische Voorlichtingsdienst in Den Haag heeft daar evenwel bij aangetekend dat "ondanks de voortgaande verslechtering, de Tsjechoslowaakse groeicijfers van dit moment beter zijn dan die van het veelgeprezen buurland Hongarije en zij zijn ook niet slechter dan die van menig Westeuropees land".³ En zo is het maar net. De problemen waarvoor Tsjechoslowakije staat zijn niet gering. Maar zij behoeven niet te worden gebagatelliseerd, om niettemin (in het licht van wat we anno 1982 om ons heen gewend zijn) te kunnen vaststellen dat de economie zich redelijk staande weet te houden.

De groei van het nationale produkt was in 1982 ongeveer 2 procent. Dat is een groeitempo dat de Tsjechen, gezien de aanmerkelijke groei in het verleden, met enig afgrijzen moet vervullen. Alleen in de extreme recessie van de jaren 1962-1963 zijn de huidige groeivoeten van het nationale produkt eerder geregistreerd en die recessie legde de economische basis voor wat de Praagse lente van 1967-1968 zou worden.

De economische moeilijkheden in Tsjechoslowakije zijn klassiek-Tsjechisch. Zij ontstaan vooral in de grondstoffenvoorziening en met name in de energiesector. Tsjechoslowakije heeft met Nederland gemeen dat het verbruik van de industrie zeer energie-intensief is en het is bovendien energieverspillend. En de Sovjetunie, die 95 procent van de geïmporteerde ruwe olie levert, brengt in navolging van de wereldmarkt scherp stijgende prijzen voor haar olie in rekening: + 16% in 1979, + 10% in 1980, + 27% in 1981. De import van hoogkalorische steenkool uit Polen is daarbij sterk teruggeslagen; Roemenië, dat in de helft van de door Tsjechoslowakije geïmporteerde elektriciteit voorziet, heeft zijn leveranties

enige malen onderbroken en de eigen grondstofbasis kan nog slechts tegen scherp oplopende kosten worden geëxploiteerd. Zoals in het begin van de jaren zestig, toen structurele en conjuncturele problemen elkaar versterkten (dat wil zeggen: toen inefficiency en overbesteding elkaar versterkten), hangt alles af van de vraag hoe op de economische terugval zal worden gereageerd. En het staat wat dat betreft allerminst vast dat de vicieuze cirkels van de 'sovjet-beslissingswijze' thans weer hoogtij vieren.

Macht

Het jaar 1982 is een goede test-case voor de vraag of Oost-Europa gevangen is gebleven in het verlamdende web van de 'sovjet-beslissingswijze'. De problemen stapelen zich op en de vraag hoe daarop door de economische machthebbers wordt gereageerd is allesoverheersend. Teneinde die vraag te beantwoorden is het van belang eerst vast te stellen wie de economische machthebbers nu in feite (en niet alleen in naam) zijn.

Masuch ent zijn 'beslissingswijze' onder meer op de piramidale, hiërarchische structuur van de politiek-economische besluitvorming, waarbinnen sprake zou zijn van 'asymmetrische communicatie', van eenzijdige, éénrichtings-direktieven, van een van bovenaf afgedwongen gehoorzaamheid in de uitvoering van bevelen door lagere niveaus in de hiërarchie. Een bevelsstructuur die evenwel op het uitvoerende niveau verzandt in een dichte 'informatiemist'. Ook dat is geen onbekend beeld, en het heeft langzamerhand het karakter gekregen van een paradigma. Het is *het* beeld van de politieke economie van het staatsocialisme; het allesverhelderende imago van de stagnatie in Oost-Europa. Ik denk dat het tijd is dat beeld te vergruizen.

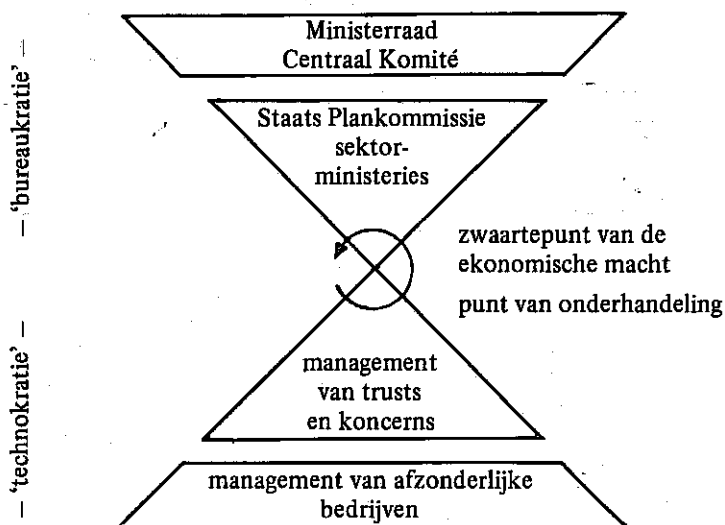
In mijn proefschrift⁴ heb ik geprobeerd te beargmenteren dat de organisatie- en besluitvormingsstructuur binnen de socialistische politieke economie materieel beter kan worden weergegeven door een soort kegel of 'diabolo' dan door de piramidale hiërarchie, die formeel de organisatie- en bevelsstructuur vastlegt. Die 'diabolo' zou er dan, bij enige abstraktie, uitzien zoals hij in figuur 1 is geschetst.⁵

4. R. Gerritse, *The Realm of Necessity; An Analysis of the Industrial Business Cycle in Socialist Czechoslovakia*, dissertatie, Amsterdam 1982.

5. Vgl. R. Gerritse, *op. cit.*, figuur VI.2, p. 153. De figuur, het zij waarschijnlijk ten overvloede opgemerkt, is een tot op het gebeente

uitgekleed skelet van de institutionele verhoudingen in de organisatie van de staatssocialistische produktie. Er zijn uiteraard vele andere instellingen die een (belangrijke) rol spelen. Niet in de laatste plaats valt te denken aan regionale bondgenootschappen tussen bureaurokers en technokraten.

De machtsstructuur in de staatsocialistische organisatie van de produktie

Men kan, vooral aan de extremen, 'bureaukratische' en 'technokratische' strata in de economische machtsstructuur onderscheiden. De exponenten van de bureaukratie vinden we vooral in de hogere, politieke partij- en overheidsorganen: rond het Centraal Comité, rond de Staats Plankommissie. De technokratie heeft in het algemeen vastere voet in de kleinere bedrijven, in de statistische bureaus, in de onderzoeksinstituten en in de banken. Naarmate we hoger in de 'technokratie' van figuur 1 stijgen, neemt de economische macht, dat wil zeggen de ruimte voor en de effectiviteit van onderhandelingen, toe. Naarmate we in de 'bureaukratie' afdalen, dat wil zeggen naarmate we de afzonderlijke direktoraten en afdelingen van de sektorministeries dichter naderen, neemt de effectiviteit van de macht, de onderhandelingsvrijheid en ook de noodzaak van overleg, onderhandeling en ruil, echter eveneens toe. Daar waar 'bureaukratie' en 'technokratie' elkaar het meest intensief raken, in de onderhandelingen tussen sektorministeries, banken en de gigantische trusts en concerns,⁶ vervagen

6. De trusts en concerns gaan in Oost-Europa onder verschillende namen. In Polen gaat het om de 'Grote Economische Organisaties' (WOG's), in Tsjechoslowakije om de zgn. 'Economische en Produktieve

Eenheden' (VHJ's), in Oost-Duitsland spreekt men van 'Kombinate', in Roemenië van 'Centrale', in Hongarije meer in het algemeen van 'verenigingen' en 'fusies'.

in een netwerk van persoonlijke, informele relaties veelal de contouren van wat nog bureaukraten en technokraten zijn,⁷ maar daar is ook de economische macht op zijn hoogtepunt. Daar bestaat de meeste onderhandelingsvrijheid en daar bestaat ook de noodzaak van onderhandeling om — althans op bedrijfstakniveau — de bureaukratische verlanglijsten met de technische mogelijkheden in overeenstemming te brengen. En daar bestaat de onderhandelingsnoodzaak en -vrijheid ook onder de meest gecentraliseerde, dirigistische verhoudingen. Om met Tamás Bauer, een Hongaars econoom, te spreken: “Sedert het stabiele systeem van Sovjet-planning opkwam tussen het eind van de jaren twintig en het begin van de jaren vijftig en sedert het in Oost-Europa in het begin van de jaren vijftig werd overgenomen, heeft dit systeem nooit een volledige centralisatie van de economische besluitvorming betekend, maar veeleer een bepaalde verdeling van de beslissingsmacht over de verschillende niveaus van de bestuurshiërarchie, over de plannen van verschillende niveaus.”⁸ Rond het zwaartepunt van de in figuur 1 getekende kegel is het flink touwtrekken geblazen en de elkaar historisch telkens afwisselende processen van ‘centralisatie’ en ‘decentralisatie’ in de staatsocialistische systeem kunnen het best worden geïnterpreteerd als economische machtsverschuivingen van en naar meer bureaukratische dan wel meer technokratische strata in het bestuursstelsel. Een werkelijke bestuurlijke ‘decentralisatie’ van de besluitvorming heeft tot nog toe alleen in de marge van het produktiesysteem plaatsgevonden. Een feitelijke economische decentralisatie-in-effekt is er, bij noodzakelijk ‘onderkomplexe’ planning, altijd geweest. Om het maar polemisch, en dus duidelijk, te zeggen: er heeft nooit zoiets als een ‘centraal geleide economie’ bestaan. Er is in Oost-Europa niet sprake van een ‘beslissings-’, maar van een ‘onderhandelingswijze’; en er is *daarom* ook niet, zoals Michael Ellman meent, een eind gemaakt aan strategisch groepsgezag.⁹ Het staatsocialisme bestaat uit (en dankzij) het strategisch gedrag van de belangrijkste partijen rond het centrum van de macht: bedrijven, planners, banken en departementen. Figuur 1 is een goed aanknopingspunt om de thans gevoerde economische en bestuurlijke politiek in verschillende Oosteuropese landen te beschrijven en beoordelen.

7. Vgl. bijvoorbeeld T. Laky, ‘Enterprises in Bargaining Position’, in: *Acta Oeconomica*, Vol. 22, No. 3-4, pp. 236 e.v.

8. T. Bauer, ‘Investment Cycles in Planned Economies’, in: *Acta Oeconomica*, Vol. 21, No. 3, p. 244.

Zie ook R. Gerritse, *op. cit.*, pp. 275-276.

9. Zie mijn bespreking van Ellmans boek *Socialistische planning in theorie en praktijk*, in: *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jrg. 4, nr. 3, pp. 133-138.

Verandering

Hongarije is de voorlopige triomf van de technokratie. Met enige voorzichtigheid, maar geleidelijk doortastender, wordt in Hongarije gewerkt aan de verdere uitbouw van een serie al in 1968 aangevatte — maar in de eerste jaren daarna aanzienlijk vertraagde — economische hervormingen. Enerzijds wordt de door decennia van overvloedige subsidiëring gestructureerde industrie nu geleidelijk met de wereldmarkt in aanraking gebracht. Daartoe is per 1 januari 1980 een nieuw prijsstelsel van kracht geworden, is de Hongaarse forint ten opzichte van een aantal westerse valuta gedevalueerd en wordt, mogelijk al in 1982 of 1983, gestreefd naar een gedeeltelijke konvertibiliteit (vrije inwisselbaarheid) van de Hongaarse munt. Anderzijds is de winstgevendheid van ondernemingen tot uitsluitend produktiekriterium verheven en niet-winstgevende produkties worden beëindigd, geheel *met* de daarbij behorende gedwongen ontslagen. Tegelijk worden in de detailhandel mogelijkheden geschapen voor allerhande private activiteiten, zij het op persoonlijke basis, aangevuld met een systeem van zelfstandigenaftrek in de inkomstenbelasting, kredietfaciliteiten en vermindering van invoerrechten op benodigde machinerieën. De herstructurering heeft geleid tot een daling van het investeringsniveau en een terugval van de totale produktie. Bedrijven moeten het meer en meer op eigen houtje zien te redden en zij worden in toenemende mate met de kosten van misinvesteringen en onrendabele produktie gekonfronteerd. In de gevoerde economische politiek is daarop nu gereageerd op een wijze die verstandig, een tikkeltje gevaarlijk en vooral onorthodox is. In het licht van de terugvallende groei is tot een politiek van *bestedingsbeperking* overgegaan. Daarbij worden de konsumptie en de bestedingen ten behoeve van de export naar kapitalistische landen zoveel mogelijk ontzien, zodat de restriktieve politiek vooral de investeringen en de importen betreft. Alsof men met opzet de spot wil drijven met Masuchs beslissingswijze, is het bereiken van een evenwicht op de betalingsbalans tot de belangrijkste doelstelling van de economische politiek verheven. De Poolse les is geleerd en een trage groei van de produktie moet dan maar op de koop toe worden genomen. Het chronische verschijnsel van overinvestering, dat zijn oorzaak overigens niet zozeer in de planning, maar in het strategische gedrag van socialistische ondernemers vindt¹⁰ en dat Oost-Europa reeds zo lang teistert (omdat het een overspannen markt voor kapitaal-goederen, tekorten en daarmee een vermindering van de investeringsefficiëncy en een onnodige verlenging van produktie-

periode bewerkstelligt), wordt met een restriktieve kredietpolitiek zoveel mogelijk geblokkeerd. Om een en ander dan nog zo effectief mogelijk te doen zijn, zijn in de loop van het vorige jaar de departementsambtenaren bij de voornaamste investerings-onderhandelingen tussen de staat en grote bedrijven naar huis gestuurd en vervangen door bankiers.¹¹ 'Technokraten' onderhandelen thans met 'technokraten'.

De vraag die voor de toekomst van het socialistisch monetaarisme, met zijn financiële remmen op investeringen en importen, van het grootste belang is, is of de druk op de groei van het nationaal inkomen kan worden gematigd en de levensstandaard van de bevolking onder het monetaaristische geweld kan worden gehandhaafd. Niet los daarvan rijst de vraag of de Hongaarse politieke leiders voldoende greep op de intellectuelen hebben om deze aan het verstand te brengen dat economische liberalisering nog geen politieke liberalisering is. De Tsjechische les zal ook geleerd zijn.

Ook in het buurland *Tsjechoslowakije* winnen de technokraten, na een tienjarige periode van bureaukratische 'konsolidering', weer wat veld. Ook hier wordt een restriktieve investeringspolitiek gevoerd en zijn de 'strakke', overbelastende productieplannen reeds geruime tijd van de baan. De huidige groei van 2 à 3 procent is grosso modo 'volgens plan', zij het dat dat plan niet van harte is. In het licht van de sombere vooruitzichten is het reeds afgeronde vijf-jarenplan voor 1981-1985 onlangs weer ingetrokken en wordt het thans aan een algehele heroverweging onderworpen. Binnen dat plan is een 'speerpuntenbeleid' ontwikkeld, dat vooral de energie-(kernenergie)sektor, de elektronika, de robotika en geselecteerde takken van de chemie betreft. Ten einde een effectief en enigszins flexibel innovatie- en exportbeleid van de grond te krijgen is het zwaartepunt van de gezagsstructuur in de Tsjechoslowaakse industrie — na een driejarige experimentele fase — per 1 januari 1981 naar de direkties van de trusts en concerns verschoven. De trusts hebben thans het recht op eigen gezag en in overleg met de Bank belangrijke onderdelen van de bedrijfstakplannen te wijzigen. Historisch-materialistisch wellicht van geen betekenis, maar niettemin illustratief is het feit dat de bureaukraat Hůla als voorzitter van de Staats Plankommissie (het bolwerk van de bureaukraten), onlangs is vervangen door Potač, tot dusverre president van de Tsjechoslowaakse Staatsbank en in 1968 een van de ekonomen rond Alexander Dubček en de toenmalige vice-

premier Ota Šik. Ook hier timmeren de bankiers aan de weg. De huidige makro-ekonomische politiek is er ook in Tsjecho-slowakije – zij het veel minder vergaand dan in Hongarije – een van investerings- en importbeperking, geleidelijke prijsverhoging naar wereldmarktniveau en een zoveel mogelijk handhaven van de binnenlandse konsumptie. Ronduit revolutionair voor Tsjechische begrippen moet in dat kader het feit worden aangemerkt dat vorig jaar de sociale uitkeringen en pensioenen, ondanks een goeddeels stagnerende loonontwikkeling, zijn verhoogd. Hoewel er in Tsjecho-slowakije (nog) geen gedwongen ontslagen vallen, zoals in Hongarije, zijn er wel incidenteel door gemeenteraden, bijvoorbeeld die van Brno, middelen uitgetrokken ter schadeloosstelling van werkloze schoolverlaters: een geheel nieuwe schaduwzijde van het reëel bestaande socialisme.

De mini-hervorming, of liever: de technokratisering, in Tsjecho-slowakije gaat gepaard met een minimum aan publiciteit en het heeft er veel van dat de politieke leiders rond de opportunistische president en partijsecretaris Husák en de pragmatische premier Štrougal alle schijn van overeenkomst met de periode 1967-1970 willen vermijden. Voor alle zekerheid wordt er verbaal dan ook maar flink ingehamerd op de 'Poolse extremisten' en de onwillige eigen intelligentsia.

"All quiet in Berlin", zo schetste de Economist Intelligence Unit onlangs de situatie in *Oost-Duitsland*. Binnen dat kader groeit ook hier de macht van de grote ondernemingen vis-à-vis de bureaucratie. "In de praktijk zijn de directeuren van de Kombinatie (de monopolies) in staat interne en externe beslissingen te nemen en zij zijn verantwoording verschuldigd aan de centrale ekonomische autoriteiten, hoewel zij in theorie zouden moeten worden bestuurd door hun industriële ministeries. Zij zijn geworden tot formidabele industriële en handelsoligopolies. Zij voeren de rationalisatie- en modernisatiepolitiek uit die de basis vormt van het Oostduitse industriële succes."¹² Met dit citaat worden de ondernemers aan deze zijde van het gordijn op de hoogte gebracht van de stand van zaken in Oost-Duitsland. En daar valt betrekkelijk weinig aan toe te voegen. Oost-Duitsland lijkt in het verleden het minst van alle Oosteuropese landen in de 'overinvesteringen' te zijn geholpen en kan bogen op een gedisciplineerde arbeidsklasse. Dat legt enige basis voor een stabiele ontwikkeling, zonder al te veel conjuncturele en structurele problemen. Bovendien blijkt de Oostduitse industrie, met zijn relatief geavanceerde technologische produkties, binnen

het Oosteuropese handelsblok te kunnen profiteren van de westerse recessie en het VS-embargo op hoog-technologische exporten naar Oost-Europa. Windfall-profits en komparatieve voordelen vallen de DDR min of meer in de schoot.

Van opmerkelijke sociaal-ekonomische veranderingen kan de DDR niet beschuldigd worden, van een stagnerende reproductie echter evenmin.

Het *Poolse* soldatensocialisme van Jaruzelski, tenslotte, is het hoogste stadium van de totale desoriëntatie. De bureaucratie is de afgelopen twee jaar totaal verlamd geraakt en de technokraten moet vooral worden verweten dat voor het meest urgente probleem van de Poolse ekonomie, namelijk hoe te exporteren, te exporteren en nog eens te exporteren teneinde de overweldigende schuldenlast de baas te kunnen, geen — zelfs geen pijnlijke — oplossingen zijn aangedragen. Er zijn, vóór de machtsovername van de militairen, wel voorstellen geweest — van de 80 leden tellende regeringskommissie voor ekonomische hervorming, van een groep jonge wetenschappers van de School voor Planning en Statistiek in Warschau, van ekonomen van de Ekonomische Akademie in Wroclaw¹³ — maar dat waren algemene (daarmee geen onjuiste, maar wel algemene) voorstellen voor decentralisatie, vergroting van de markt, deregulering en arbeiderszelfbestuur. Op dat moment behoorden echter de *export* en de *betalingsbalans* het centrale vraagstuk van de ekonomisch geschoolden te zijn. Gieriek heeft van Polen een wijd-open ekonomie gemaakt en dat geslagen gat moet gedicht worden, onder bureaukratische, onder katholieke, of onder militaire produktieverhoudingen.

Het is nog niet duidelijk in hoeverre Jaruzelski de steun van de technokraten zoekt, hoewel hij het daarvan zal moeten hebben. Voorlopig heeft hij, met militaire logika, in de 190 belangrijkste ondernemingen de direkties vervangen en is het jaarplan voor 1982 in de diepvriezer gestopt. Selektief worden de technokraten bediend met prijsverhogingen, schuldenregelingen met het buitenland en een verbale decentralisatie van de macht naar de grote ondernemingen (de zogenaamde WOG's). De sektordepartementen staan evenwel zo goed als buitenspel en de ekonomische politiek wordt rechtstreeks gekoördineerd door een Ekonomische Kommissie van de regering.

Een 'sovjet-beslissingswijze' is het niet, maar enig perspektief valt er evenmin in te ontdekken.

13. Zie voor een beschrijving Z.M. Fallenbuchl, 'Poland: Command

Planning in Crisis', in: *Challenge*, juli/augustus 1981, pp. 5-12.

Tot slot

'Technokratisering', dat is het trefwoord dat de politiek-economische ontwikkelingen in Oost-Europa het meest typeert. De macht van de technokraten — de managers van de grote ondernemingen, de bankiers, de ekonomen, de rekenmeesters — wordt onmiskenbaar groter, de organisatie van het bestuurs- en onderhandelingsstelsel begint daardoor meer 'meritokratische' trekjes te krijgen en de bureaurokers moeten inbinden. Kruciaal in de voortgang van dat proces is de vraag of de technokraten de bevolking aan zich weten te binden. Dat verklaart de behoedzaamheid waarmee wordt geopereerd. Tegelijk zal de bevolking van politieke illusies moeten worden afgehouden. Op dat punt zullen bondgenootschappen met de bureaurokers en de veteranen van de partij gezocht worden, want als er iets te leren is geweest in Oost-Europa is het wel dat een storm van politieke illusies ook economische veranderingen illusoir maakt.

Masuch begon zijn artikel met de stelling dat er "een relatief eenvoudig en overigens nauwelijks omstreden antwoord (is) op de vraag naar het karakter van het reële socialisme". En hij wees daarbij op de gekoncentreerde politieke macht, de heersende ideologie en de centrale planning als herkenbare, bindende elementen in het beeld van dat 'reële socialisme'. Hij duidde de ontwikkeling van dat socialisme later als "bureaucratische verstarring" en "stagnerende reproductie".

Ik heb daartegen willen inbrengen dat de 'centraal geleide economie' nooit anders dan als fictie heeft bestaan en dat beter van een 'onderhandelingswijze' dan van enige 'beslissingswijze' kan worden gesproken. Ik heb willen laten doorklinken dat de economische ontwikkeling die van het strategisch gedrag in de verschillende machtscentra de uitkomst is niet per se of bij uitstek — en naar alledaagse criteria — irrationeel is, noch als 'stagnerende reproductie' kan worden aangemerkt. Er blijft dan, naar mijn mening, ruimte voor waardevolle lessen uit het economisch functioneren van het staatsocialisme, zo goed als Oost-Europa hard bezig is onze lessen te leren.

Er is in het 'reële socialisme' een overdaad aan bureaucratie, er is verspilling, er is corruptie en er zijn tekorten, er zijn buitenlandse schulden en economische stommiteiten, er zijn prijsverhogingen en er zijn loonsverlagingen, er is milieuvernietiging, er staat werkloosheid aan te komen en er heerst een op alle punten te bestrijden politieke verloedering. Maar er heerst — anno 1982 — geen uitgesproken 'tonnen-ideologie', geen veel-te-zware-moeren-en-bouten-socialisme en geen eeuwige rigidisering van het apparaat. Er wordt niet buitensporig 'strak' gepland, er wordt

niet méér gebruik gemaakt van inkrementalisme in de planning (de 'paleffekten') dan bij de opstelling van de rijksbegroting in Den Haag en er is geen overmatige prioriteit voor investeringen. Sociaal-ekonomische problemen worden niet bij voorbaat, niet bij uitstek en niet bij wijze van ideologische noodzakelijkheid geïnterpreteerd als een tekort aan produktiekrachten, als akties van deze of gene klassevijand (hoewel er een gammele balans zal blijven tussen politieke en sociaal-ekonomische veranderingen), noch als eenvoudig weg te tamboereren uitzonderingen. Het jaar 1982 is, met andere woorden, al enige tijd geen 1953 meer. Masuchs beeld is aan herziening toe.

Over vraagstukken met betrekking tot het reële socialisme publiceerden wij eerder:

Rob Boonzajer Flaes, *Leerzame experimenten uit de Balkan*. TPE 2/3.

Michael Ellman, *Een kritiek op de konvergentietheorie*. TPE 4/1.

Pieter Boot, *Inflatie in Oost-Europa*. TPE 5/2.

Themagedeelte: *Polen*. TPE 5/3.

Michael Masuch, *De sovjet-beslissingswijze. Een bijdrage tot de theorie van het reële socialisme*. TPE 5/3.